

ALPAMIŞ DESTANI VE DEDE KORKUT KİTABI'NDA KAHRAMANLARIN ORTAYA ÇIKIŞI

The Appearance of Heroes In The Epic Story of Alpamish and In The Book of Dede Korkut

Apparition des héros dans l'épopée d'Alpamiş et dans le livre de Dede Korkut

Dr. Selami FEDAKÂR*

ÖZET

Alpamiş Destanı ile pek çok ortak noktaya sahip olan Dede Korkut Kitabı'ndaki Bamsı Beyrek anlatması, Alpamiş Destanı'nın Oğuz Türkleri arasındaki versiyonu olarak kabul edilmektedir. Alpamiş Destanı, sadece Dede Korkut Kitabı'ndaki Bamsı Beyrek anlatmasıyla değil, aynı zamanda Dede Korkut Kitabı'nda yer alan diğer anlatmalarla da benzerliklere sahiptir. V. M. Jirmunskiy, Albert B. Lord ve Cabbar İşankul gibi bilim adamları Alpamiş Destanı ve Dede Korkut Kitabı'ndaki anlatmalar arasındaki yakın ilişki üzerinde durmuşlardır.

Bu makalede, Alpamiş Destanı'nın Özbek versiyonu ve Dede Korkut Kitabı anlatmalarındaki kahramanların tanınmasına kadar olan bölümleri arasındaki benzerlikler üzerinde durulacak ve söz konusu anlatmaların olay örgüleri karşılaştırılacaktır. Ayrıca, anlatmaların bazı motifleri ve diğer bazı unsurları arasındaki benzerlikler incelenecektir.

Türk dünyasının iki farklı coğrafyasında oluşturulan Alpamiş Destanı ve Dede Korkut Kitabı arasındaki benzerlikler, anlatmaların Türk destan geleneği temelinde meydana getirilmiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Farklı Türk boyları arasında yaratılan anlatmaların kahramanları arasında yapılacak karşılaştırmalar, Türk destan kahramanlarının özelliklerinin ortaya çıkarılmasında fayda sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler

Alpamiş, Dede Korkut Kitabı, Özbek, Destan Geleneği, Destan

ABSTRACT

The story of Bamsı Beyrek, the third story in the *Book of Dede Korkut*, is considered as the Oguz version of the epic story of Alpamish. The epic of Alpamish shares certain narrative elements not only with the story of Bamsı Beyrek in the *Book of Dede Korkut*, but also shares a number of aspects with the other stories in the *Book*. Several researchers have previously examined the similarities between the two narratives. V. M. Jhirmunsky, Albert B. Lord and Cabbar İşankul have evaluated the close relation between the epic of Alpamish and the stories in the *Book of Dede Korkut*.

This paper will aim to shed light upon the similarities between the epic of Alpamish and the stories in the *Book of Dede Korkut*. I will compare the plots of Alpamish and the stories in the *Book*, and also try to point out the similar usage of certain motifs and as well as some other elements.

Although the Anatolian Turks and the Uzbeks have lived in different regions and through mostly different histories, the epic tradition of the two societies originates from the same roots. It is my view that the similarities between the two narratives are due to the fact that they are based on the same tradition of Turkish oral epic creation. The comparison of these two different narratives from the oral epic tradition of the Uzbeks and Anatolian Turks clearly shows their shared past.

Key Words

Alpamish, The *Book of Dede Korkut*, Uzbek, Epic Tradition, Epic.

* Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi

Folklor ürünlerinin en zengin türlerinden biri olan destanlar, çok uzun bir yaratım ve gelişim sürecinin tamamlanması sonucunda günümüze kadar ulaşan eserlerdir. Milletlerin karakterini göstermeleri açısından, destanların en büyük özelliği ferdi olmamalarıdır. Halk anlatmalarının içinde yaratıldıkları topluma mal olabilmeleri için, uzun bir oluşturma sürecinden sonra, yüzyıllar boyu sürecek olan nesilden nesile aktarılma yoluyla, günümüze kadar ulaşabilmeleri söz konusudur. Halk anlatmalarının bir destan haline gelebilmeleri için tarih içinde geçirdikleri değişimleri, ana hatlarıyla, üç büyük aşamada incelemek mümkündür. Bunların ilki, halk anlatmalarının yaratıldığı toplumu derinden etkileyen bir olay sonucunda çekirdek bir yapının oluşması aşamasıdır. Daha sonraki aşama ise, bu çekirdek olayın yüzyıllar boyunca nesilden nesile aktarılacak, bir takım yeni tarihî olaylarla zenginleşerek gelişmesidir. Üçüncü ve son aşama ise, bu anlatmanın zaman içinde değişik coğrafyalara yayılıp bazı mahallî özellikler kazanması ve yeni varyantlarının oluşması, hatta Köroğlu Destanı gibi daireleşmesidir.

Bu oluşum sürecini tamamlayan destanların bazılarının halk arasına sözlü olarak anlatılmaya devam ederek günümüze yakın zamanlarda yazıya geçirilmiş olması, bazılarının da günümüzden çok önceki zamanlarda yazıya geçirilmiş olması “yazılı destan” ve “sözlü destan” gibi kavramları karşımıza çıkarmaktadır. Bu kavramlar, uzun müddet halk arasında anlatılan bir destanın herhangi bir zaman diliminde yazıya geçirilmesi veya derlenmeden halk arasında sözlü (şifahî) olarak anlatılmaya devam etmesi ile alakalı terimlerdir. “Sözlü olma ve bir destanın sözlü olarak anlatılmasının devam etmesi daha çok usta-çırak ilişkisinin sürekliliği ve böylece kuşak-

tan kuşağa aktarımının devam edebilmesi ve de bu anlatıcıları zevkle dinleyecek dinleyici kitlesinin varlığına bağlıdır. Bu iki temel varlığıyla ayakta kalabilen ve ‘sözlü gelenek’ olarak adlandırdığımız sosyal yapının varlığı bir destanın sözlü olarak devamını sağlar.” (Ekici 2002: 29) Bilim adamları tarafından tespit edilmeleri, açısından sözlü destanlardan farklı olan yazılı destanlar ise, “sözlü olarak yaratıldıkları tahmin edilmekle birlikte, sözlü şekilleri mevcut olmayan ancak yazılı metinleri elimizde bulunan bazı destanlardır... Ancak, bazı destan metinleri de tamamen yazılı olarak yaratılmış gibi görünmektedir. Örneğin; özellikle ‘İslamiyet Sonrası Türk Destanları’ başlığı altında verilmesi alışlagelmiş, Anadolu sahası yaratmalarından ‘Gazavatnâmeler’, adıyla da bilinen ‘Battalnâme’, ‘Danişmendnâme’, ‘Saltuknâme’ gibi eserler yazılı destanlardır veya ilk şekilleri de yazılı şekillerdir.” (Ekici 2002: 29) Yazılı destanların ilk türüne, yani, yıllarca sözlü olarak anlatıldıktan sonraki bir dönemde yazıya geçirilmiş olan destanlara verilecek en iyi örnek Dede Korkut Kitabı’dır. Bu kitap, konu ettiği olaylar vasıtasıyla hem yazıya geçirildiği tarih ve hem de daha önceki devirler hakkındaki bilgilerin, ayrıntılı bir şekilde günümüze ulaşmasını sağladığı için, hem Türk boylarının edebiyatında ve hem de dünya edebiyatında müstesnâ bir yere sahiptir.

Yukarıda kısaca üzerinde durduğumuz, sözlü gelenek içinde uzun yıllar anlatıldıktan sonra bir çok varyantı oluşmuş olan ve son dönemlerde yazıya geçirilen sözlü destanların en başta gelen örneklerinden biri Alpamış Destanı’dır. Alpamış Destanı’nın Altaylar, Özbekistan, Kazakistan, Karakalpakistan, Tataristan ve Başkırdistan sahalarında yaygın olarak bilindiği ve sadece Özbek Türkleri arasındaki varyantlarının otuzaya yakın

destan anlatıcısından derlendiği dikkate alınrsa, bu destanın halk arasında büyük rağbet gören âbide bir destan olduğu anlaşılır.

Yazıya geçirilme tarihleri birbirinden oldukça farklı olmasına rağmen, Alpamış Destanı ve Dede Korkut Kitabı arasında dikkat çekici pek çok benzerlik mevcuttur. Bu iki eser arasındaki yakınlık, Dede Korkut Kitabı'ndaki anlatmalardan olan "Kam Büre Beg Oğlu Bamsı Beyrek" hikâyesi vasıtasıyla benzerlikten öteye bir ilişkiyi de gösterir. Çünkü bu hikâye Alpamış Destanı'nın Oğuzlar arasında anlatılan bir varyantı olarak kabul edilmektedir. Bu sebeptendir ki, Alpamış Destanı ve Bamsı Beyrek Hikâyesi arasındaki ortak noktalar pek çok bilim adamının çalışmasına konu olmuştur.¹ Alpamış Destanı ile Bamsı Beyrek Hikâyesi arasındaki benzerlikler üzerinde duran bir çok araştırma olmasına rağmen, V. M. Jirmunskiy, Sarıgül Bahadırırova ve Cabbar İşankul'un çalışmaları dışında², Alpamış Destanı ile Dede Korkut Kitabı'ndaki hikâyelerin tümünü kapsayan genel veya daha özel bir konuda yapılmış çalışma mevcut değildir. Fakat, bu ortak noktaların tümünün çeşitli yönleriyle ortaya konulması, ancak bir kitap genişliğinde veya seri makaleler halinde yapılacak çalışmalarla mümkün olabilir. Biz de bu konunun bir makale boyutunu geçeceğini düşündüğümüz için, yapacağımız karşılaştırmanın çerçevesini Alpamış Destanı ve Dede Korkut Kitabı'ndaki anlatmalarda kahramanların doğumu, ad alması ve eğitimi konuları ile sınırlamayı uygun bulduk. Alpamış Destanı ile Dede Korkut Hikâyelerinin, özellikle kahramanların yetişmesi ve halk arasında bir kahraman olarak tanınması bölümlerinde mevcut bir takım benzerliklerin ortaya konulmasının, Türk boylarının destanlarındaki kahraman tipinin ortaya konul-

masında faydalı olacağına inandığımız için, böyle bir makale hazırlamayı uygun bulduk.

"Oğuznâmeler" adı verilen en eski Türk destan bütününden parçaların 15. yüzyılda derlenerek yazıya geçirilmesiyle meydana gelen Dede Korkut Kitabı'nın şu anda bilinen iki önemli yazması mevcuttur. Bu yazmalardan ilki Dresden Kütüphanesi'ndedir. Bu yazma "Kitab-ı Dedem Korkut alâ Lisân-ı Taife-i Oğuzân" başlığını taşımaktadır. Dede Korkut'tan ilk bahseden ve Dresden Kütüphanesi'ndeki yazmalar arasında bu eseri görüp, kayda alan kişi, bir Arapça uzmanı olan Jacob Reyşke (1716-1774) olmasına rağmen, eseri bilim dünyasına ilk defa 1815 yılında tanıtan Von Diez olmuştur (Türkmen 1998). Dede Korkut Kitabı'nın ikinci yazması, İtalyan Türkolog Ettore Rossi tarafından Vatikan'da 1952 yılında bulunmuştur. Bu yazma, "Hikâye-i Gazan Beg ve Gayri" başlığını taşımaktadır ve bu yazmada biri eksik olmak üzere Dresden yazmasındaki 6 hikâye bulunmaktadır. Dede Korkut Kitabı'nın bu iki yazması üzerinde günümüze kadar birçok inceleme yapılmış ve onların çeşitli özellikleri üzerinde durulmuştur.

Alpamış Destanı'nın Özbekistan versiyonunun ilk olarak yazıya geçirilme tarihi 1922 yılının yaz aylarına rastlar. İlk olarak yazıya geçirilen bu metin, Gazi Alim Yunusov tarafından ünlü bahşi Fazıl Yoldaşoğlu'ndan derlenen destan parçasıdır. (Mirzayev 1968: 7) Daha sonraki yıllarda yapılan çeşitli derleme faaliyetleriyle destanın kırka yakın varyantının derlenerek (Mirzayev 1999: 23) pek çok defa yayınlanmış olması, Alpamış Destanı'nın Özbek Türkleri arasında ne kadar zengin ve yaygın olduğunun göstergesidir. Tespit edilebilen kırka yakın varyant arasında Fazıl Yoldaşoğlu'nun anlattığı Alpamış Destanı, edebî

özellikler, metin olgunluğu ve ayrıntıların çok iyi işlenmiş olması bakımından, diğer varyantlardan daha özel bir yere sahiptir. Biz de, bu sebeplerden dolayı, yer yer diğer varyantlardan da örnekler vermekle birlikte, genel olarak Alpamış Destanı'nın Fazıl Yoldaşoğlu varyantını esas alacağız.

Alpamış Destanı'nın birinci kısmındaki motiflerin sıralanışı geleneksel bir dizi olarak kabul edilebilir. Çünkü, "çocuksuzluk", "çocuksuzluğa çare arama" ve "olağanüstü güçlerin etkisiyle çocuk sahibi olma" motifleri Türk boylarının destanlarında oldukça sık rastlanmaktadır. Bu motif dizisi Orta Asya'daki Türk boylarının destanlarda görüldüğü gibi, Anadolu sahası halk hikâyelerinin pek çoğunda da mevcuttur.

Dede Korkut Kitabı'ndaki "Dirse Han Oğlu Boğaç Han Hikâyesi" ve "Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Hikâyesi", Alpamış Destanı'na benzer şekilde, çocuksuzluk motifiyle başlamaktadır. Alpamış Destanı'nda, Kongırat'ta düzenlenen toya Baysarı ve Baybörü beyler de iştirak eder, fakat çocuksuz olmalarından dolayı kimse onların atını tutmaz ve onlara saygı göstermez. Beyler kendilerine neden saygı gösterilmediğini sorduklarında, Kongırat zenginlerinden biri beylere; "bu toyun oğlu veya kızı olanlar için olduğunu, onların ise, ne oğlu ne de kızı olmadığını ve onlar öldükten sonra mallarını koruyacak kimsenin olmadığı için mallarının dağılıp gideceğini" (Alpamış 1998: 14-15) söyler. Aynı şekilde, Boğaç Han Hikâyesi'nde de Oğuz beylerini yılda bir defa ziyafette ağırlayan Bayındır Han bir tarafa ak otağ, bir tarafa kızıl otağ, diğer tarafa da kara otağ kurduktur. Oğlu kızı olmayanların kara otağa oturtulmalarını ve altlarına kara keçenin döşenmesini emreder ve "... oğlu kızı olmayanı Allah Ta'ala kargayupdur, biz dahi kargaruz" (Gökyay 2000: 4) der.

Bamsı Beyrek Hikâyesi'nde ise, oğlu ve kızı olmayan Bay Püre Biy "Allah beni kargayupdur" (Gökyay 2000: 31) der ve çocuksuz olduğu için tacının, tahtının sahihsiz kalacağını düşünerek ağlar. Beylerin çocuksuz olmalarına üzülmesinin sebebi, kendilerinden sonra tahtlarına, mallarına sahip çıkacak bir çocuklarının olmamasıdır. Etrafındakiler de bu durumlarından dolayı onlara saygı göstermezler. Yani, halk arasında saygı görmenin en önemli şartlarından biri, boyun birliği ve dirliği için mücadele edecek bireylerin yetiştirilmesi ve ülkenin geleceğinde söz sahibi olan nesillerin yetiştirilmesidir. Bu anlayış, Türklerin devlet kurmalarındaki kabiliyetleri ve kurulan bu devletlerde birlik ve beraberliği sağlamaya yönelik çabalarının sonucu olarak destanlara yansımıştır.

Orta Asya destanlarında veya Anadolu sahası halk hikâyelerinde çocuksuz olan beylerin çocuk sahibi olmaları genellikle ilahi özellikleri olan bir pîrin yardımıyla gerçekleşmektedir (Pîrin dua etmesi, kerâmet göstermesi veya beylere eşleriyle beraber yemeleri için bir elma vermesi gibi). Beylerin çocuk sahibi olmaları, Alpamış Destanı'nın Fazıl Yoldaşoğlu varyantında da dinî bir yapıya sahiptir. Baybörü ve Baysarı beyler Şahı Merdan Pîr'in bahçesinde (ravze) kırk gün kırk gece kalıp dua ederek çocuk sahibi olurlar. Tanınmış bilim adamı Hadi Zarif, destanlarda kahramanların olağanüstü doğumlarının bütün milletlerin destanlarında görülebilecek bir özellik olduğunu ve bu doğum motifinin destanların "kadimî elementleri" olduğunu ileri sürer. Hadi Zarife göre kahramanların dinî hüviyeti olan kişilerin yardımıyla dünyaya gelmeleri, İslam dininin etkisiyle destanlara sonradan girmiş bir motiftir. (Zarif 1999: 35) Boğaç Han Hikâyesi'nde, Dirse Han'ın çocuk sahibi olması dinî bir karaktere sahip olmasının ya-

nında daha çok toplumsal bir özellik arz etmektedir. Dirse Han'ın çocuk sahibi olması büyük bir toy düzenleyerek, açları doyurması, fakirleri giydirip, borçluları borçtan kurtarması toplumsal dayanışmanın sağlanması ve ağzı dualıların duaları sayesinde gerçekleşir. Bamsı Beyrek'te ise, Kam Büre ve Bay Bican beyler dinî hüviyeti olan bir pîrin yardımıyla değil, Oğuz beylerinin, yani Oğuz aksakallarının dualarıyla çocuk sahibi olurlar. Bu durum, Türk boylarının yaşlıların bilgilerine, hayat tecrübelerine güvenmelerini ve yaşlılara olan derin saygılarını gösterir. Bu nedenledir ki aksakallık, Türk boyları arasında oldukça yaygındır ve saygı gören bir kurumdur. Kahramanların aksakalların fikrini almaları Alpamış Destanı'nda da değişik şekillerde karşımıza çıkar. Baysarı, kendilerinden zekat istenilmesi sonucunda, ne yapmalarını gerektiğini öğrenmek için, yurdun aksakallarının fikrini almak niyetiyle şunları söyler:

*Ah urganda közdan akar selab yaş,
Maslahat ber on ming üyli karındaş,
Barçınayım boy yetgandır kalamkaş,
Zalim bilan hergiz bolmanglar yoldaş,
Kongırat eldan malga zekat kelibdi,
Maslahat ber on ming üyli karındaş!*

Ah çekince gözden akar sel gibi yaş,
(Bana) fikir ver, onbin evli karındaş,
Barçın hanım büyüyüp oldu kalemkaş,
Zalim ile sakın olmayın yoldaş,
Kongrat elden mala zekat gelmiş,
(Bana) fikir ver, onbin evli karındaş!
(Alpamış 1998: 19)

Orta Asya'daki birçok destanda ve Anadolu'daki halk hikâyelerinde oldukça sık rastladığımız aksakallık, Özbek, Kazak, Karakalpak, Türkmen ve Kırgız Türkleri arasında toplumsal meselelerin çözülmesi için günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Aksakallık kurumu,

Anadolu'daki köylerde de "ihtiyar heyetleri" adı altında varlığını halen devam ettirmektedir.

Destanlarda olağanüstü şartlar altında dünyaya gelen kahramanların ad almaları iki şekilde anlatılır. Bunun ilk şekli geleneksel olarak kahraman bir başarı kazandığında ona uygun ad verilmesidir. İkincisi ise, kahramanın doğumuna yardımcı olan pîrin gelerek kahramana ad vermesidir. Dede Korkut Kitabı'nda bu ad verme şekillerinden birincisi olan kahramanın başarı kazandıktan sonra ad alması vardır ve hikâyelerde Dede Korkut gelerek kahramana ad verir. Kahramana bir başarı göstermeden ad verilmemesi, hem Boğaç Han Hikâyesinde ve hem de Bamsı Beyrek Hikâyesinde "Ol zamanda bir oğlan baş kesüp kan dökme ad koymazlardı" (Gökyay 2000: 7, 32) şeklindeki bir arasöz (digression)³ ile ifade edilmiştir. Ad vermenin bu şekline verilecek en iyi örnek "Boğaç Han" hikâyesindedir. Dirse Han'ın oğlu onbeş yaşına gelmesine rağmen ona hala bir ad verilmemiştir. Dirse Han'ın oğlu, Bayındır Han'ın boğasını öldürdükten sonra Dede Korkut ona "Boğaç Han" adını verir.

Çocuğun bir başarı gösterdikten sonra ad alması Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Hikâye'de de mevcuttur. Hikâyeye göre, düşmanlardan kaçarken Aruz Koca'nın düşürdüğü oğlan bir aslan tarafından büyütülür ve bu çocuk sazlıktan çıkararak atları basar (saldırır) ve onları avlar. Aruz Koca'nın oğlu atları her gün bastığı için, Dede Korkut onun bu özelliğini vurgulayarak "Basat" (Basmak fiilinden) ismini verir.

Kahramanlık yaptıktan sonra ad alma "Bamsı Beyrek" hikâyesinde de mevcuttur. Hikâyede, Kam Püre Bey'in on beş yaşındaki oğluna o zamana kadar bir ad koyulduğundan bahsedilmez, fakat kahramanın Evnük Kalesi kafirlerine saldırması: "Bu mahalde erenlerüng meydanı arslanı, pehlevanlarüng kapla-

ni, *Boz Oğlan yetdi. Bir iki demedi, ol kafirlere at saldı, kılıç urdu...* ve: *“Boz Oğlan babasının evine geldi, olan kıssayı haber vermedi”* (Gökyay 2000: 33) şeklinde metinde iki yerde kahramandan “Boz Oğlan” diye bahsedildiğini görüyoruz. Kahraman bir başarı göstermeden, geçici olsa da, ona bir isim verilmiştir. A. N. Samailoviç’in verdiği bilgiye göre, Bamsı Beyrek Hikâyesi’nin Hazar Ötesi Türkmenleri arasında “Boz Oğlan-Yusuf Ahmet” adıyla çok yaygın olarak bilinen bir varyantının olması (Gökyay 2000: CDLIV’ten Naklen) kahramanın iki ayrı isim aldığı fikrini desteklemektedir. Kahraman esas ismini, ancak bezirganların malını kafirlerden kurtardıktan sonra alır. Dede Korkut ona, “boz” sıfatı ile alakalı olarak, “Boz Atlı Bamsı Beyrek” ismini verir. Alpamış Destanı’nda olduğu gibi, bu hikâyede de kahramanın iki isim alması söz konudur. Kahramanın ilk adının “Boz Oğlan”, daha sonraki gerçek adının da “Boz Atlı Bamsı Beyrek” olması, yani ilk olarak kahramanı niteleyen sıfatın (boz) daha sonra kahramanın adını niteleyen bir sıfat olarak (boz atlı) kullanılması, Oğuz Kağan Destanı’nda da örneğini gördüğümüz, kahramanın güçlü, kuvvetli ve toplumun gözünde kutsal özelliklere sahip hayvanlara benzetilmesi ile bağlantılıdır. Kahramanın atının “boz at” (kırat) olması da Dede Korkut Kitabı’nda atlara verilen isimlerin tipik örneğidir. Bu adlandırma; “Oğuzların at tercihini verir. *Konur, ağ-boz, boz, doru, ağ, gök, al* ve *kara* adı geçen at donlarıdır. Düşmanın tek rengi ifade eden at donu yoktur. O, pek çok dondan oluşan *alaca* ata biner Düşmanın *alaca* atı sürüler halindedir. Destancının bunu özellikle vurguladığı anlaşılır. Alacalık; bir şekilde belirsizliğin ifadesi görünümündedir”. (Çınar 2000: 103)

Kahraman, Alpamış Destanı’nda da biri dinî mahiyette, diğeri ise geleneksel ad verme şeklinde iki ayrı isim alır. Kahramana ilk ismini Şahı Merdân Pîr verir

ve ona “Hâkimbek” denmesini ister. Hâkimbek yedi yaşına geldiğinde, dedesi Alpinbiy’den kalan ondört batman uzunluğundaki yayını çekip, Askar Dağı’nın tepesini uçurduktan sonra “alplerin sonuncusu” manasına gelen “Alpamış” adını alır. Destanın, İslam Şair Nazaroğlu varyantında Hâkimbek’in, Alpamış adını Kalmuk alplerini yendikten sonra alması (Zarifov 1999: 36-37), içinde yaşadığı topluma yararlı bir başarı göstermesi açısından, Dede Korkut Hikâyelerindeki ad alma motifyle oldukça benzerdir. Destan kahramanlarının bir başarı gösterdikten sonra ad almaları, onların sosyal hayatta bir birey olarak var olma-ya başladıklarını gösterir. Kahramanların çocukluktan çıkarak, yetişkin bir fert haline gelmelerini ifade eder ve bir kahraman olarak ortaya çıkmalarının ilk adımlarından biri olarak değerlendirilir.

Türk boylarının destanlarında çocukların ad aldıktan sonra bir kahraman olarak ortaya çıkmalarındaki son bölüm kahramanların eğitimidir. Orta Asya destanlarında ve Anadolu sahası halk hikâyelerinde kahramanların bazen sadece silah eğitimi, bazen de hem okuma-yazma hem de silah eğitimi olmak üzere iki ayrı eğitim aldıkları görülmektedir. İleride devletin başına geçip bir çok mücadeleye girecek olan kahramanın bu mücadelelerden başarılı bir şekilde çıkabilmesi için, onun hem bilgili biri olması ve hem de savaş sanatında çok mahir bir asker olması için, bu eğitimlerden geçmesi gerekmektedir. Fazıl Yoldaşoğlu’nun “Eralı ve Şirali Destanı”nda kahramanlara bu tip bir eğitimin verilme amacı, onların ileride çok başarılı olmalarını sağlamak şeklinde açıklanmıştır. Bir derviş tarafından adları verilen kahramanların anneleri Mastura, çocukları dört yaşına girdiğinde “akı, karayı öğrensinler” diyerek onları molla-ya teslim eder ve şunları söyler:

*Okımagan ahır bolar har, süyak,
Okımagan kişi baaynı tayak,
Damullacan ilimingdan sadağa
Yahşular okuting endi behrak.*

.....
*Okiting, hop burra bolsın tillari,
Kalamga yaraşsın nazik kollari,
Atlanganda açık bolsın yollari,
Bu ikkisi Karahaning ullari*

*Düşman kelalması sağı soliga,
Özi ega bolsın Bulgar eliga,
Kiçigining kılıç alar deb koliga,
Kattakaning üç batmandan dedi yayı.*

Okumayan sonunda olur derbeder.
Okumayan kişi bir sopaya benzer,
Hoca senin ilmine kurban olayım,
İyice okutun, böyle daha güzel.

.....
Okutun, keskin olsun dilleri,
Kaleme yakışsın nazik elleri,
Atlanınca açık olsun yollari,
Bu ikisi Kara Han'ın oğulları.

Düşman gelemesin sağına soluna,
Kendi sahip olsun Bulgar yurduna,
Küçüğü kılıç alır, deyip eline,
Büyüğünün üç batmandır yayı, dedi.
(Fedakar 1999: 545)

Bu destanda olduğu gibi, Alpamış Destanı'nda da kahramanlar iki ayrı eğitim alırlar. Alpamış Destanı'nda kahramanların eğitimine ayrı bir önem verildiği görülmektedir. Destanda, hem Alpamış ve hem de Barçın'ın üç yaşlarında düzgün konuşmaya başladıkları anda okuma-yazma eğitimine tabî tutulurlar ve yedi yaşlarına kadar ders alırlar. Kahramanlar okuma-yazma eğitimini beraber tamamladıktan sonra, Alpamış silah ve binicilik eğitimi alır, Barçın ise, Kökkamış'tan hayvan bakımı ve ev işleri hakkında eğitim alır. (Alpamış 1998: 17)

Dede Korkut Kitabı'ndaki hikâyelerin hiç birinde kahramanlara eğitim verildiğine dair açık bir ifade yoktur. Sa-

dece "Kazan Begün Oğlu Uruz Begün Tutsak Olduğu" hikâyede teorik değil pratik bir silah ve savaş eğitimi olduğu anlaşılıyor. Kazan Bey onaltı yaşındaki oğlu Uruz'a, ben öldükten sonra sen ne yapacaksın şimdiye kadar ok atmadın, baş kesmedin, kan dökmedin, der. Buna karşılık Uruz babasına: "A beg baba, de-bece büyümişsin, kösekçe aklung yok; de-bece büyümişsin, darıca beynüng yok, bu hünerleri oğul atadanımı görür, öğrenür, yohsa atalar oğuldanımı öğrenür. Kaçan sen beni alup kafir serhaddine çıkar-dung, önümde kılıç açlup baş kesdüng? Ben senden ne gördüm, ne öğrenem" (Gökyay 2000: 60) diye cevap verir. Bu parçadan da anlaşılacağı gibi, kahramanlar özel bir eğitici yanında eğitim görmezler, fakat babalarının yanında savaşlara katılarak silah kullanmasını, savaşmasını bizzat görererek babalarından öğrenirler. Hikâyenin tümüne bakıldığında, kahramanların babalarından sadece savaş sanatının inceliklerini değil, aynı zamanda devlet idaresinde kullanacakları pratik bilgileri ve gelenek, görenekleri de öğrendikleri anlaşılır. Kahramanların eğitiminde hem fizikî güç ve hem de bilgi eğitimine önem verilmesi, kahramanın fizikî gücün yetmediği yerlerde bilgisini kullanarak başarıya ulaşması amacına yöneliktir. Dede Korkut Kitabı'ndaki ilk anlatma olan Boğaç Han Hikâyesi, fizikî gücün yetmediği yerlerde bilginin kullanılmasına gösterilecek iyi bir örnektir. Dirse Han'ın oğlu, Bayındır Han'ın boğası ile karşılaştığında, yumruğunu boğanın alınına dayar, ama ne boğa yener ne de oğlan yener. Bu durumdayken oğlan aklından şöyle geçirir: "Bir dama direk ururlar, ol dama dayak olur, şöyle ki dayağı giderseler dam yıkılır, ben bunung alınına neye dayak olurun, dururun" (Gökyay 2000: 7) der ve yumruğunu çekip boğayı yere yıkar. Boğaç Han, burada fizikî gücüyle beraber bilgisini de kullanarak boğayı yenmeye muvaffak olmuştur. Dede korkut Kita-

birindeki kahramanların bu şekilde eğitim görmesini, atlı göçebe hayatının gerekli kıldığı bir eğitim şekli olarak değerlendirilmek gerekir.

Sonuç olarak, incelediğimiz bu anlatımlar, farklı yüzyıllarda yazıya geçirilmiş olmalarına rağmen, onların üzerine oturtuldukları temeller aynıdır. Genel olarak bakıldığında, bu anlatımlardaki kahramanların benzer şartlar altında ortaya çıktığı görülmektedir. Bu anlatımlarda yaratılan kahramanların tipik özelliklerinin benzer olması ve kahramanların aynı şartlar altında ortaya çıkmış olmaları, Alpamış Destanı ve Dede Korkut Kitabı'nın Türk destan geleneğinden beslenerek yaratıldıklarının en açık göstergesidir. Ancak, aynı kaynaktan beslenen bu anlatımlardaki bir takım uygulamalarda farkların mevcut olması coğrafi farklılıklar, destan anlatıcılarının yetiştikleri çevreleri ve kimlikleri rol oynamış olsa da, bu farklılıkların ortaya çıkmasında etkili olan en büyük sebep, bu anlatımların farklı yüzyıllarda yazıya geçirilmiş olmalarıdır. Dede Korkut Kitabı'ndaki anlatımların son zamanlarda yazıya geçirilmiş varyantları, Aşık Garip vb. gibi Anadolu sahası halk hikâyelerinde kahramanların doğumu, ad almaları ve eğitimi bölümleri, Alpamış Destanı ile çok benzerdir.

Bizim sadece kahramanların ortaya çıkışları üzerinde durduğumuz bu anlatımların kahramanlarının diğer bölümlerindeki özellikleri üzerine yapılacak araştırmalar ve başka destanlardaki kahramanların özellikleri üzerinde yapılacak olan mukayeseli çalışmalar Türk boylarının destanlarındaki kahraman tipinin ortaya konulmasında fayda sağlayacaktır.

NOTLAR

¹ Alpamış Destanı ve Bamsı Beyrek arasında yapılan karşılaştırmalar için bkz. V. M. Jirmunskiy-H. T. Zarifov. *Uzbekskiy Narodnyy Gerioçeskiy Epos*. Moskova: GİHL, 1947; V. M. Jirmunskiy. *Tyurkskiy Gerioçeskiy Epos*. Leningrad: Nauka, 1974, ss. 584-

589; H. T. Zarif. "Alpamış Eposining Asasiy Motivlari", *Alpamış: Özbek Halk Kahramanlık Eposu* içinde, Taşkent: Fen Neşriyatı, 1999, ss. 24-46; Albert B. Lord "Orta Asya ve Balkan Destanları Arasındaki İlişkiler". (Çeviren: Metin Ekici), *Nevruz Bilgi Şöleni Bildirileri*. Yayına Hazırlayan: Sadık Kemal Tural, Ankara: AKM Yayını, 1995, ss. 273-308; İ. T. Sagitov. *Karakalpak Halkının Kahramanlık Eposu*. Nökis: Karakalpakistan Baspası, 1986, ss. 179-295; Metin Ergun. "Bamsı Beyrek ile Alpamış Destanının Coğrafyası". TDAY-Belleten, 1992, Ankara, 1995, ss. 75-80.

² V. Jirmunskiy. *Kniga Moego Deda Korkuta, Oguzkiy Gerioçeskiy Epos*. Moskova, 1962; Sarigül Bahadrova. *Kitabı Dedem Korkut, Koblan, Edige Hem Hezirgi Edebiyat Hakkında Oylar Edebiy Sın Makalalari*. Nökis: Karakalpakistan Baspası, 1992, ss. 3-16; Cabbar İşankul. "Alpamış Destanı ve Dede Korkut K kitabındaki Mitolojik Motifler". Aktaran: Selami Fedakar, Milli Folklor, Sayı: 52, 2001, ss. 60-67.

³ Dede Korkut Kitabı'ndaki arasözler için bkz. Fikret Türkmen. "Dede Korkut Hikâyelerinde Ara Sözler (Digression)". *Festschrift für Barbara Kellner-Heinkele zu ihrem 60. Geburtstag*. Veröffentlichungen Der Societas Uralo-Altaica. Harrassowitz Verlag (in Kommission), Göttingen-Deutschland, 2002, ss. 351-357.

KAYNAKLAR

Alpamış. Anlatan: Fazıl Yoldaşoğlu. Derleyen: Mahmud Zarifov, Yayına Hazırlayanlar: Hadi Zarif-Töre Mirzayev. Taşkent: Şark Neşriyatı, 1998.

ÇINAR, Ali Abbas. "Dede Korkut Destanı'nda At ve At Kültürü". *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri*. Yayına Hazırlayanlar: A. K. Birgül - A. Ş. Canpolat, Ankara: AKM Yayını, 2000.

EKİCİ, Metin. "Destan Araştırma ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler Hakkında-I". Milli Folklor, Sayı: 53, Bahar-2002.

FEDAKAR, Selami. *Erali ve Şerali Destanı*. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1999. ("Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesi" kapsamında basılıyor).

GÖKYAY, Orhan Şaik. *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 2000.

MİRZAYEV, Töre. "Alpamış Destanı Uning Versiya ve Variantları". *Alpamış: Özbek Halk Kahramanlık Eposu*. Taşkent: Fen Neşriyatı, 1999.

MİRZAYEV, Töre. *Alpamış Destanining Özbek Variantları*. Taşkent: Fen Neşriyatı, 1968.

TÜRKMEN, Fikret. "Dede Korkut Kitabının Türk Kültürü Bakımından Önemi". Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Konferans Salonu'ndaki Konferans Metni, 25 Mayıs 1998, İzmir.

ZARİF, Hadi T. "Alpamış Eposining Esasiy Motivlari". *Alpamış: Özbek Halk Kahramanlık Eposu*. Taşkent: Fen Neşriyatı, 1999.